

Inledning till studiet av det assyriska folk mordet

DAVID GAUNT* *Södertörns högskola*

Bakgrund och problemkomplex

Sedan länge har historiker varit medvetna om att vad som tidigare enkelt betecknades som det armeniska folk mordet också medförde massakrer på andra kristna befolkningar. Bland dessa var greker vid svartahavskusten och i västra Anatolien. Därtill drabbades några små kristna grupper vanligtvis kallade assyrier av samma sorts massakrer och fördrivningar. Grekiska och assyriska intressegrupper är numera mycket aktiva i att skapa politisk uppmärksamhet om vad de i likhet med armenierna anser vara 1900-talets första storskaliga folk mord. Strävandena riktas i första hand mot att få parlamentariker och forskare att anta uttalanden som fastställer vad som hände såsom folk mord.

Den 11 mars 2011 biföll den svenska riksdagen en motion om att erkänna att vad som hände "assyrier/syrianer/kaldéer" samt armenier och greker under första världskriget var ett folk mord. Då detta hade hänt inom det forna Osmanska rikets gränser, kände sig Turkiet tvunget att reagera vilket ledde till diplomatisk kris. Forskningen och historiskrivningen om den armeniska delen av detta folk mord är tämligen omfattande och tillgänglig. Den här artikeln ska i stället fokusera på det mycket mindre kända fallet som riksdagen betecknat med det nydanande uttrycket "assyrier/syrianer/kaldéer". Huruvida detta samlingsbegrepp ska kunna ersätta det assyriska folk mordet är ovisst – sökning på internet efter assyriska folk mordet ger flera hundratusen nedslag medan riksdagens nya begrepp ger bara ett par tusen nedslag. Namnfrågan

* Professor i historia

skapar naturligtvis pedagogiska problem, men detta är inte den enda punkt där komplexitet råder.¹

Problemkomplex 1 gäller de många emigrantvågorna. Personer som identifierar sig som assyrier, syrianer eller kaldéer utgör numera en betydande diaspora i Sverige. Deras ursprung är i allmänhet sydöstra Turkiet, nordöstra Syrien och norra Irak, men andra har även kommit från Iran och Libanon. Den stora europeiska diasporan etablerades under 1970-talet och utöver Sverige har Nederländerna och Tyskland betydande grupper. Sverige är det kanhända viktigaste intellektuella centret med bokförlag, flera tv-kanaler och tidskrifter. De som utvandrade från Turkiet driver kampanjen om att Turkiet ska erkänna det folk mord under första världskriget som de kallar svärdets år eller rakt av "svärdet" (*Sayfo*).

En första utvandringståg lämnade Mellanöstern strax före eller i samband med första världskriget och hamnade i Nord- och Sydamerika, Ryssland/Sovjetunionen och i mindre utsträckning Frankrike. De utvandrade innan FN hade gett folk mord en definition. Deras berättelser om vad som hänt handlar om den stora katastrofen eller tappra krigsinsatser och stormakternas svek. De har relativt sent börjat agitera för internationellt erkännande.

Problemkomplex 2 gäller religiösa skillnader. Termerna assyrier, syrianer och kaldéer markerar olika autonoma kyrkor i Mellanöstern. Ordet assyrisk finns endast inom Österns assyriska kyrka med nuvarande säte i Bagdad; kaldéer tillhör en kyrka vars överhuvud tituleras Patriark-Katolikos av kaldeiska Babylon, och syrianer är orienterade mot den syrisk-ortodoxa kyrkan av Antiokia baserad i Damaskus. Den kaldeiska kyrkan bröt sig ut ur den assyriska kyrkan under tidigmodern tid och har förenat sig med romersk katolicism med bibehållen liturgi. Även den syrisk-ortodoxa kyrkan har gjort en katolsk utbrytning. Historiskt har de olika kyrkorna betraktat varandra med misstro, ibland även fientlighet.

Problemkomplex 3 gäller etnisk (o)enighet. Det är tänkbart att folk som tillhör dessa olika kyrkor har ett gemensamt ursprung. Folken själva kallar sig antingen "suryoyo" (västsyrisk dialekten) eller "suryaya" (östsyrisk dialekten), från vilka ord Syrien också stammar. Kyrkornas tro

1. David Gaunt, *Massacres, resistance, protectors: Muslim-Christian relations in eastern Anatolia during World War I* (New Jersey 2006); David Gaunt, "The complexity of the Assyrian genocide", *Genocide Studies International* 9:1 (2015) s. 83–103.

influerades av den tidiga kristna teologiska skolan i Antiokia, vilken kom i konflikt med den romersk-katolska kyrkan under antiken. Språket blev det arameiska, vilket fortfarande används inom liturgin.

Under historiens gång har dock känslan av gemensamhet lösts upp. Av politiska skäl utvecklades den assyriska kyrkan inom Persien där den blev rikets ledande kristna grupp. Syrianernas kyrka växte fram först i hemlighet inom det bysantinska riket och senare offentligt inom det osmanska. Sålunda uppkom en öst-västklyfta. Utvecklingen av olika arameiska dialekter i öster och väster förstärkte skillnaderna.

I modern tid har användningen av det arameiska språket minskat. Vid tiden för första världskriget fanns grupper som övergått till att tala armeniska eller kurdiska. Själva det syrianska ortodoxa patriarkatets arbetspråk var arabiska och många byar talade arabiska dialekter. Den andra vågens diaspora i norra Europa är tämligen nyetablerade och många talar turkiska och arabiska, men en tongivande krets talar en dialekt av arameiska som fått namnet "turoyo" efter distriktet Tur Abdin i sydöstra Turkiet. I Södertälje håller "turoyo" på att förvandlas till ett skriftspråk.

Problemkomplex 4 gäller den obskyra geografin. Fram till första världskriget bodde dessa oberoende kristna grupper på tämligen perifera platser i Mellanöstern. Deras hembygd låg i skärningspunkten mellan turkiska, iranska, kurdiska, armeniska och arabiska folkslag. Regionen har länge plågats av våldsamma religiösa och etniska motsättningar vilka fortsatt fram till idag. En forskare betecknar området som en "zon av folkmord".² Assyriernas dåvarande bebyggelse sträckte sig från nordvästra Irans Urmia-distrikt in i Turkiets sydöstra provinser av Hakkari, Sirnak, Siirt, Batman, Diyarbakir och Mardin. Assyriernas och syrianernas region låg söder om den armeniska huvudbygden, men norr om de arabiska regionerna, med en viss blandning och assimilering i områden med omfattande inter-etnisk kontakt. Med undantag för vissa dalgångar i alpiska Hakkari och runt marknaden Midyat utgjorde de sällan befolkningsmajoriteten utan levde blandade med andra folkslag.

2. Mark Levene, "Creating a modern 'Zone of Genocide': The impact of nations and states on Eastern Anatolia 1878–1923", *Holocaust and Genocide Studies*, 13 (1998) s. 393–433; Hirmis Aboona, *Assyrians, Kurds and Ottomans: Intercommunal relations on the periphery of the Ottoman Empire* (New York 2008); Janet Klein, *The margins of Empire: Kurdish militias in the Ottoman tribal zone* (Stanford 2011); David Gaunt, "Relations between Kurds and Syrians and Assyrians in late Ottoman Diarbekir", i Joost Jongerden & Jelle Verheij (red.), *Social relations in Ottoman Diyarbakir, 1870–1915* (Leiden 2012) s. 241–266.

Få västerlänningar besökte dessa platser med undantag för missionärer av olika trosbekännelser, äventyrare och spioner. Från slutet av 1800-talet fanns utländska konsulat i de viktigaste städerna Diyarbakir, Van och Mosul. Missionärernas närvaro bland assyrierna var sällan permanent med undantag för städerna Mardin i Turkiet, Mosul i nuvarande Irak, och Urmia och Salamas i Iran. Iran tillät missionärerna att arbeta i större frihet än de fick inom det Osmanska riket, vilket innebär att kunskapen om assyriernas situation i Iran är mer heltäckande än för dem i de turkiska provinserna.

Källor

Det finns relevanta dokument i många länders statliga arkiv, men de är långt ifrån fullständiga. I det turkiska Presidentarkivet i Istanbul finns dokument gällande Osmanska riket fram till 1923 när republiken Turkiet utropades. Det som där är av störst vikt för folkmordsforskningen är chiffrerade telegram mellan inrikesministeriet och de olika provinsadministrationerna. Dessa behandlar order om deportation från olika regioner, statistik över de deporterade och de kvarvarande kristna, order om förflyttning av tjänstemän som opponerade sig mot förföljelser av de kristna, inflyttning av muslimska grupper in i de övergivna byarna, med mera. Dessa arkivserier har gallrats tidigare och framför allt svaren från provinserna återfinns endast undantagsvis. Listorna över de deporterade och värdet av egendom som konfiskerades saknas. Det turkiska militärhistoriska arkivet finns i Ankara. Hittills har få utländska forskare kunnat använda arkivet.³ Här finns telegram mellan krigsministeriet och de olika arméerna om disponering av trupper och om militärens roll i deporteringen av civila. I det syrianska fallet har forskarna kunnat använda telegram gällande militärens belägring av den stora byn Azakh (nu Idil) nära den syriska gränsen.

Andra länders statliga arkiv innehåller en del betydelsefulla dokument. Framför allt har Osmanska rikets allierade Tyskland mycket värdefulla källor och en betydande del publicerades strax efter första världskrigets slut, för att rentvå landet från anklagelsen att Tyskland tog aktiv del i utrotningen av armenierna. Den tyske konsuln i Mosul, Walther Holstein, rapporterade också flitigt om assyriernas och syria-

3. Michael Reynolds, *Shattering empires: The clash and collapse of the Ottoman and Russian empires 1908–1918* (Cambridge 2011).

nernas situation och protesterade i synnerhet mot att deporteringen av armenierna snabbt övergått till "allmän massaker" på alla slags kristna. Detta ledde till skarpa protester från Tysklands regering till den styrande ungturkregeringen. Holsteins information kom från dissidenter bland de turkiska administratörerna.⁴

USA förhöll sig neutralt gentemot Osmanska riket. Rapporterna från ambassadören Henry Morgenthau innehåller mycket om hans kontakter med inrikesminister Talaat Pascha i försök att stoppa folkmordet på armenierna och de är en central del av armeniernas narrativ. Men dessa rapporter talar endast i förbigående om assyrierna och syrianerna och lämnar inga detaljer. Likaså var rapporterna från den svenska ambassaden i Konstantinopel helt inriktade på armenierna.⁵ Vatikanstatens arkiv har däremot mycket material rörande de katolska kaldéernas och syriska katolikernas öden – men dessa källor har knappt utnyttjats.⁶

Rysslands militärhistoriska och utrikespolitiska arkiv innehåller däremot mycket om assyrierna. Redan före kriget tog Ryssland kontakt med de assyriska ledarna för bistånd om kriget skulle bryta ut. På den iranska sidan av gränsen skapade ryssarna en milis bland armenierna, assyrierna och kaldéerna. När kriget senare bröt ut, fördrevs assyrierna från Hakkari och många anslöt sig som frivilliga och kämpade tillsammans med ryssarna.⁷ Både Turkiet och Ryssland kränkte det neutrala Irans territorium och utkämpade strider där. Turkiska arméer ockuperade Urmieregionen två gånger – första halvåret 1915 och sommaren 1918, och vid både tillfällena skedde grova angrepp på de kristna. Irans regering informerades i detalj av de ämbetsmän som var kvar på plats. En del av dessa rapporter publicerades i samband med fredsförhandlingarna i Paris.⁸

Engelska och franska statliga arkiv innehåller få källor av värde eftersom de låg i krig mot Turkiet och deras diplomater kallades hem. Men efter krigsslutet fängslades flera misstänkta politiker, ämbetsmän och

4. Johannes Lepsius (red.), *Deutschland und Armenien 1914–1918: Sammlung diplomatischer Aktenstücke* (Potsdam 1919), några av dessa dokument hade censurerats, se Wolfgang Gust (red.), *Der Völkermord an den Armeniern 1915/16: Dokumente aus dem politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amt* (Hamburg 2005).

5. Göran Gunner, *Folkmordet på armenier sett med svenska ögon* (Skellefteå 2012).

6. Se dock Andrea Riccardi, *La strage dei cristiani: Mardin, gli armeni e la fine di un mondo* (Bari 2015).

7. M.S. Lazarev, *Kurdistan i kurdska problema (90-e gody XIX veka–1917g.)* (Moskva 1964).

8. Empire de Perse, Ministère des affaires étrangères, *Neutralité Persanne: Documents diplomatiques* (Paris 1919).

militärer anklagade för delaktighet i folkmordet. En del av de arresterade hade varit inblandade i förföljelser av assyrier och syrianer. De planerade rättegångarna blev inte av, men bevismaterialet har publicerats.⁹

Missionärer och präster lämnade beskrivningar över angreppen på kristna i sina verksamhetsområden. Mardin är en av de platser där dokumentationen är fylligast. Tre franska munkar internerades i staden Mardin under 1915 och 1916 och alla skrev ned vad de såg och hörde. Den viktigaste av dessa rapporter skrevs av Jacques Rhétoré, en äldre munk med vetenskapliga ambitioner.¹⁰ Han har även försökt räkna ut antalet offer för åtminstone provinsen Diyarbakir. Manuskriptet upptäcktes i Irak under det första Gulfkriget och har nyligen publicerats. Flera otryckta dokument finns i amerikanska kyrkliga arkiv – för presbyterianska missionerna i Philadelphia och The American Board of Commissioners for Foreign Missions vid Harvard University.

Det brittiska parlamentet utgav 1916 en viktig samling dokument med titeln *The treatment of the Armenians in the Ottoman Empire*.¹¹ Den innehåller i stor utsträckning berättelser och brev från amerikanska missionärer. Trots dess titel behandlar avsnitten om Hakkari och Urmia de turkiska angreppen på assyrier. Forskarna behandlar skriften med viss skepsis eftersom den har en tydlig propagandistisk tendens. Även en ny fransk dokumentsamling innehåller – trots titeln – mycket gällande assyrierna.¹² Efter kriget skrevs och spreds många vittnesbörd om vad som hänt assyrierna och syrianerna under kriget. De är alltför många att nämnas här och de flesta var klart ensidiga partsinlagor.

Flera svårigheter

Det finns ovanligt många fallgropar i studiet av det assyriska folkmordet. Här kan bara nämnas några få. Det osmanska riket behandlade sina invånare olika efter religiös tillhörighet. Följaktligen förekom aldrig etniska benämningar såsom "assyrier" i osmanska källor. Syrianer kallades ibland *süryani* och ibland *yakubiler* – från kyrkogrundaren Jacob

9. Vartkes Yeghiayan, *British foreign office dossiers on Turkish war criminals* (La Verne 1991).

10. Jacques Rhétoré, *"Les Chrétiens aux b tes": Souvenirs de la guerre sainte proclamée par les Turcs contre les chrétiens en 1915* (Paris 2005); se också en annan värdefull beskrivning från Mardin skriven av Ishaq Armale, *Al Qusara fi nakabat al-nasara* (Beirut 1919).

11. James Bryce & Arnold Toynbe (red.), *The treatment of the Armenians in the Ottoman Empire, 1915–1916* (London 1916) s. 135–224.

12. Raymond H. Kévorkian & Yves Ternon (red.), *Mémorial du génocide des Arméniens* (Paris 2014).

Baradeus – kaldéer kallades *keldani*, men de som tillhörde Österns assyriska kyrka kallades genomgående *nasturiler*, ett namn som gick tillbaka till teologen Nestorius. Lite till mans använder äldre kyrkliga skribenter benämningar nestorier och jakobiter. Armenierna kallade alla dessa *aisori*, vilket övertogs i ryska språket. Anglosaxiska missionärer lanserade namnet "Assyrian" vid slutet av 1800-talet.¹³ Ärkebiskopen av Canterbury öppnade en mission riktad enkom mot assyrier, men då menades i huvudsak Österns assyriska kyrka. Många amerikanska och tyska källor däremot använde som regel "Syrians" för att beteckna alla grupperna. Moderna franska källor talar om hybriderna "Assyro-chaldéene" för alla. Inom den syrisk-ortodoxa kyrkan har identifikationen som assyrier varit omstridd, ibland med våldsamma inslag.¹⁴

Transkriberingen av osmansk turkiska och det arabiska alfabetet ställer till förvirring framför allt kring ort- och personnamn. Enhetlig praxis i engelska, franska och tyska sätt att återge den osmanska skriften har aldrig funnits varför det ibland är osäkert om källorna talar om samma ort eller person. Dessutom har många gamla ortnamn blivit omdöpta till modern turkiska, vilket försvårar identifieringen av byarna.

De sällan förekommande osmanska folkräkningarna registrerade människor enligt deras tro. Medan det går, i teorin, att addera de olika officiella siffrorna till en enhetlig så att säga assyrisk totalsiffra finns det ingen anledning att lägga tilltro till de angivna antalen. Om man jämför folkräkningarna med varandra framgår att siffrorna svajar oförklarligt från en folkräkning till en annan och ibland försvinner en kyrka helt från materialet. Utan tillgång till primärmaterialet bakom dessa siffror kan en demograf bara skaka på huvudet. De låga officiella siffrorna för kristna minoriteter gör det möjligt för vissa att ifrågasätta de siffror som anges för folkmordet på armenier och assyrier genom att förneka att det ens fanns så många till att börja med.

Osmanska riket hade två olika kalendrar. Den ena, *hijiri*, byggde på den muslimska månadsbaserade, den andra, *rumi*, delvis byggde på den äldre solårsbaserade julianska kalendaren men räknade årtal på muslimskt sätt. Källor som härstammar från ortodoxa kristna skribenter

13. Adam H. Becker, *Revival and awakening: American evangelical missionaries in Iran and the origins of Assyrian nationalism* (Chicago 2015).

14. Naures Atto, *Hostages in the homeland, orphans in the diaspora: Identity discourses among Assyrian/Syriac elites in the European diaspora* (Leiden 2011).

använder som regel den julianska kalendaren, vilken 1915 låg 13 dagar efter den gregorianska kalender som katolska och protestantiska källor brukade. Forskaren tvingas kontrollera många gånger innan ett exakt datum kan preciseras.

Den övervägande delen av den assyriska vittneslitteraturen härstammar från präster. Källor skrivna av katoliker och protestanter dominerar och detta påverkar negativt hur de beskriver situationen för de ortodoxa kyrkorna, där fientligheten är uppenbar. Det kyrkliga inslaget i berättandet influerar tolkningen av händelserna. Ofta saknas politiska, ekonomiska eller sociala aspekter, medan det däremot finns många bibliska referenser. Martyrskap prisas och de många som konverterat till islam förtigs. Många av dessa källor anger att Gud straffade de kristna därför att de syndat. Turkiska nederlag tolkades likaledes som Guds straff.

Historiografen

Efter mycket historisk forskning är narrationen om det armeniska folk-mordet någorlunda enhetlig och sammanhängande. Det börjar med armeniernas missnöje med takten i osmanska rikets modernisering, böndernas otrygghet och det utländska intresset i att främja armeniernas mänskliga rättigheter. Allt detta sammansmälte efter Berlinkongressen 1878 i vad som benämndes den "armeniska frågan", som varade fram till första världskriget. Situationen för armenierna försämrades stegvis, med enskilda massakrer och konfiskering av armeniska jordbruk i mitten av 1890-talet. Armenierna bildade radikala politiska partier, ibland med våldsromantiska ideal. Men efter den ungturkiska revolutionen 1908 hade armenierna flera representanter i nationalförsamlingen och samarbetade med ungturkarna. Någon gång i början av 1915, i panik efter militära motgångar, bestämde sig regeringen i Konstantinopel – med inrikesministern Talaat och krigsministern Enver i spetsen – för att bli av med den armeniska frågan en gång för alla. Enstaka fall av motstånd blåstes upp och framställdes som en allmän armenisk revolt i syfte att underlätta för fienden. Under sken av deportationer mördades män i vapenför ålder medan äldre män, kvinnor och barn skickades söderut mot de arabiska provinserna. Bara en bråkdel nådde fram. Uppskattningsvis mellan en och en och en halv miljon armenier dog.

I kontrast till den enhetliga framställningen om det armeniska folk-mordet, sönderfaller det assyriska folk-mordet i separata berättelser

med få gemensamma beröringspunkter. Den för armenierna så viktiga politiska aspekten saknas så gott som helt. På riksnivån var assyriernas politiska betydelse obetydlig och den lilla intellektuella kretsen höll låg profil. Armenierna fanns överallt inom det osmanska riket och var väl representerade inom de ekonomiska och kulturella eliterna, medan assyrierna begränsades till de sydöstra provinserna där de i huvudsak var bönder och hantverkare. Det förekom sällan regelrätta deportationer av assyrier eller syrianer utan de flesta dog i massakrer nära sina hemorter eller i strid.

Det iranska folkmordsnarrativet gäller massakrer på assyrier (och armenier) under den turkiska ockupationen av nordvästra Iran första halvåret 1915 och återigen 1918. Vi kan kalla det Urmia-narrativet efter namnet på det iranska distriktet där dramat utspelades. Området var en skärningspunkt för såväl Rysslands som osmanernas imperialistiska ambitioner. Ryssland eftersträvade att kunna fortsätta sin expansion genom Kaukasus söderut mot Persiska viken; osmanerna ville locka till sig sunni-muslimska kurder och turkisktalande azerier. Turkiets krigsmål var att nå fram till de ryska oljefälten i Baku. Från början av 1900-talet fanns både ryska och turkiska styrkor och spioner på plats. Situationen polariserades, ryssarna uppvaktade de kristna medan osmanerna spred jihad-propaganda bland muslimerna och stämningen var hotfull. Inför det väntade kriget byggde ryssarna upp en kristen milis av assyrier och armenier längs den dåligt bevakade gränsen – en rik dokumentation föreligger om ryska överväganden om hur milisen skulle utformas, beväpnas och tränas. Fördelen med en milis var att Rysslands egen militära närvaro kunde hållas till ett minimum. När kriget mellan Ryssland och Osmanska riket bröt ut officiellt i november 1914 deltog milisen i flera skärmytslingar. Men utan förvarning drogs de ryska styrkorna bort vid nyår 1915 och med dem följde miliserna. Den kristna civilbefolkningen flydde norrut mot ryskt territorium medan turkiska styrkor intog distriktshuvudstaden Urmia. Tidigt rapporterades om massakrer i byarna utförda av turkiska trupper och lokala jihadister som anslöt sig frivilligt. Flera tusen kristna flydde till amerikanska och franska missionskomplex och fick en otrygg asyl. Rapporter om massakrer på kristna kulminerade tidigt i mars 1915 då man fann kropparna efter drygt 700 assyrier och armenier i byn Haftevan efter att den turkiska armén dragit sig tillbaka. De hade blivit kallade att finna sig till registrering men mördats

i stället. Avrättningssätten var synnerligen brutala och inkluderade hals-hugning. Ansvaret för massakern, enligt lokala vittnen, var Jevdet Bey provinsguvernören i Van som då var tillfällig befälhavare över de turkiska trupperna. Nyheterna om Haftevan publicerades i världspresen och ledde till ententmaktens deklaration den 24 maj 1915, att hålla den turkiska regeringen ansvarig om ytterligare skändligheter ägde rum.¹⁵

Det andra folkmordsnarrativet, Hakkari-berättelsen, gäller en blodig etnisk rensning av de assyriska stammarna från de höga Hakkari-bergen på den turkiska sidan av gränsen till Iran. Långt före kriget visste den osmanska ledningen att assyrierna var i kontakt med ryssarna. Flera svåra övergrepp mot dessa assyrier började redan vid mitten av 1800-talet. Assyrierna var i en utsatt position och myndigheterna såg mellan fingrarna på kurdiska angrepp mot assyrierna. Ryssarna var de enda som lovade hjälp. Precis innan Turkiet gick med i kriget utfärdade inrikesministern Talaat en order om att assyrierna längs gränsen till Iran skulle skickas till mellersta Turkiet och spridas ut i små grupper så att de inte kunde hålla ihop. Ordern hann inte verkställas innan kriget bröt ut, i stället började gendarmer och kavalleri att angripa byar, avrätta byhövdingar och tvinga de överlevande att fly.

Assyrierna såg en chans när i april 1915 en rysk räddningsstyrka var på väg mot den belägrade armeniska staden Van. De förlitade sig på den utlovade hjälpen och gick med på att ansluta sig till ryssarnas operation och tilldelades uppgiften att stoppa en turkisk division, som var på väg mot Van genom Hakkari. Assyrierna lyckades med denna bragd, men de slagna turkiska styrkorna svarade med att ta hämnd på alla kristna orter de träffade på under sin reträtt västerut – bland annat Bashkala, Siirt och Bitlis. Den ryska hjälpen uteblev däremot. Turkarna beslutade sig för att driva ut assyrierna från bergen. Turkiska trupper beordrades upp från Mosul och kurdiska stammar ställde upp som frivilliga. Trots att assyrierna försvarade sig tappert var de numerärt underlägsna och var chanslösa mot välbeväpnade soldater. De fick dra sig allt högre upp i bergen, där de fick svårigheter att överleva. I slutet av sommaren 1915 drog

15. K. P. Matveev & I. I. Mar-Yukhanna, *Assiriiski vopros vo vremya i posle pervoi mirovoi voyny* (Moskva 1968); Peter Holquist, "The world turned upside down: Refugee crisis and militia massacres in occupied Northern Persia, 1917–1918", i Conseil scientifique international pour l'étude du génocide des Arméniens, *Le Génocide des Arméniens* (Paris 2015) s. 130–154; Florence Hellot-Bellier, *Chroniques de massacres annoncés: Les Assyro-Chaldéens d'Iran et du Hakkari face aux ambitions des empires 1896–1920* (Paris 2014).

sig huvuddelen av assyrierna in i Iran och anslöt sig till den ryska armén. Detta är egentligen inte ett klassiskt folkmordsnarrativ, som bygger på martyrskap, utan är snarare ett David-och-Goliat narrativ om heroiska krigare som förlorat ett krig. Längre var just denna heroiska kamp central för assyrierna – de betraktade inte sig själva som oskyldiga offer 1915.¹⁶ I stället upprätthöll de minnet av den irakiska arméns massaker på assyriska bybor i Simele i augusti 1933 i det nyss oberoende Irak. Detta var en länge fruktad hämnd för att assyrierna ställde upp som legoknektar åt det brittiska mandatet. Trots Nationernas förbunds engagemang var inget land vid den tiden villigt att ta emot assyrierna.¹⁷

Ett tredje folkmordsnarrativ utspelade sig i distriktet Tur Abdin i den turkiska provinsen Diyarbakir. Tur Abdin, där många av Sveriges assyrier och syrianer har sina rötter, var 1915 ett agrart område med många helt kristna byar. Byborna kombinerade jordbruk med hantverk – krukmakeri, vävning, läderarbete, vinproduktion, med mera. Midyat var distriktets huvudort med handel, administration, silver- och guldsmeder, skrädderier och olika service för karavanerna. Det viktigaste trossamfundet var den syrisk-ortodoxa kyrkan vars patriark vid den tiden bodde i Mardin, men det fanns också kaldéiska, syriska katolska och protestantiska församlingar. Tur Abdin-narrativet berättar om överfall av bybor under skördetiden under sommaren 1915. I regel rörde det sig antingen om särskilda dödsskvadroner eller vissa kurdiska stammar. Många deportationståg med armenier marscherades genom området och enstaka flyktingar berättade om vad som hänt dem, varför de kristna på en del håll kunde förbereda sig för förväntade attacker. Turkiska myndigheter kallade detta ”Midyat-revolten” och likställde assyrierna och syrianerna med armenierna. Provinguvernören menade att alla kristna hade assimilerats med armenierna och borde därför omfattas av samma brutala operationer. Förberedelser i Midyat hade pågått i flera veckor innan attacken kom, men befolkningen höll bara ut en vecka under blodiga gatustrider. Överlevande flydde ut i tunnlar och kom till byn Ayn Wardo, där de tillsammans med många andra flyktingar gjorde väpnat motstånd

16. Surma D. Bait Mar Shimun, *Assyrian Church customs and the murder of Mar Shimun* (London 1920); W. A. Wigram, *Our smallest ally* (London 1920); M. S. Lazarev, *Kurdistan i kurdska problemy (90-e gody XIX veka–1917 g.)* (Moskva 1964); Slemon d-Malek Ismael ”Die Assyrier und die zwei Weltkriegen”, i Rudolf Macuch, *Geschichte der spät- und neuassyrischen Literatur* (Berlin 1976) s. 230–277.

17. R. S. Stafford, *The tragedy of the Assyrians* (London 1935).

under flera månader. Försvararna i den stora byn Azakh höll stånd mot såväl ett uppbåd av kurdiska stammar som turkiska soldater. Efter flera månader lyftes belägringen och officiella aktioner mot syrianer och assyrier inställdes efter december 1915. Motståndet understöddes av vissa yazidiska och kurdiska grannar. Även efter första världskriget hade Tur Abdin en kristen – visserligen kuvad och traumatiserad – befolkning, men dessa lämnade området under senare delen av 1900-talet och endast spillror lever kvar idag.¹⁸

Sålunda finns tre helt olika folkmordsnarrativ i rörelse och de har ännu inte kunnat integreras i en gemensam historia. Fallet Urmia präglas av attacker utförda av en invaderande fientlig armé som fokuserade på att mörda eller fördriva en välmående kristen befolkning. Bara i sällsynta fall förekom deportationer, medan regelrätta massakrer och belägringar förekom ofta. Fallet Hakkari gällde en militär operation mot krigiskt inställda kristna stammar som valt – i brist på alternativ – att samarbeta med osmanska rikets fiender. I både Urmia och Hakkari var den etniska rensningen i stort sett total. I Tur Abdin överfölls den kristna befolkningen av lokala dödsskvadroner och särskilt uppviglade kurdiska stammar. Initiativet kom inte från den centrala regeringen, utan drevs fram av provinsadministrationen under påverkan av lokala nationalistiska politiker. Den assyriska och syrianska befolkningen utrotades inte helt, och en del bodde kvar fram till 1980- och 1990-talen.

Vid fredsförhandlingar i Paris 1919 förenade sig representanter för de olika assyriska grupperna för att kräva ett eget land. Den så kallade Assyro-kaldéiska delegationen framförde två argument som de hoppades skulle påverka de allierade: att de hade deltagit frivilligt i kriget på den ryska och brittiska sidan, samt att hundratusentals av deras befolkning hade mördats. Delegationen cirkulerade promemorior till freds-förhandlingarnas parter. Däri angavs förlusterna i människoliv till 250 000 och angavs utgöra hälften av ursprungsantalet.¹⁹ Det har inte gått att finna källorna bakom den nämnda siffran, som i stället framstår som

18. Süleyman Hınno, *Massakern på syrianerna i Turabdin 1914–1915* (Örebro 1998); Glande (1987); Sébastien de Courtois, *The forgotten genocide: Eastern Christians, the last Arameans* (New York 2004); İbrahim Kurtcepe, "Birinci dünya savaşında bir süryani ayaklanması", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 1:4 (1993) s. 290–305; Hilmar Kaiser, *The extermination of Armenians in the Diarbakir Region* (Istanbul 2014).

19. Said Namik & Rustem Nedjib, *La Question assyro-chaldéenne devant la conférence de la paix* (Paris 1919). Nutida assyriska aktivister anger siffror som är avsevärt högre utan att redovisa källa.

en uppskattning. Endast den syrisk ortodoxa kyrkan utförde en seriös undersökning och kom då fram till att 90 313 församlingsbor hade dömts, att 156 kyrkor hade förstörts, att 154 präster inklusive sju biskopar hade mördats. Givet syftet att beveka segermakterna genom att tala om de assyro-kaldéiska folkens samlade lidande, kan uppskattningen över offren misstänkas vara högre än det faktiska. Men ännu saknas möjlighet till full källkritisk granskning.

Efter första världskrigets slut var de assyriska folken i stort sett borta från Hakkari. Överlevande som sökte återvända till Hakkari motades bort av turkisk militär, en liten överlevandegrupp fanns i Urmia, men de flesta befann sig som utblottade flyktingar i lägren i Irak och Kaukasus. De syrisk ortodoxa var decimerade, men inte helt utrotade och en del kunde återvända till sina byar i Tur Abdin genom hjälp från vissa kurdiska ledare. Etniska problem fortsatte efter kriget. Den syriska patriarken tvingades ut från Turkiet 1925 och flyttade till Syrien och samtidigt utvisades den stora ortodoxa församlingen i staden Urfa.

Avslutning

Förklaringen till det assyriska folkmordet kan inte bygga på analogier med det armeniska folkmordet. Eftersom assyrierna saknade rikspolitisk betydelse måste förklaringar sökas på annat håll. Vad gällde assyrier och kaldéer på både sidorna av den turkisk-iranska gränsen tycks säkerhets- och militärstrategiska hänsyn ha spelat störst roll. Detta kunde även förklara den stora insatsen som militären spelade i attackerna och fördrivningarna. Men i Tur Abdins fall tycks det likna ett kolonialt folkmord med syfte att konfiskera jordbruksmark och överlämna egendomar till muslimska befolkningsgrupper. Det ungturkiska politiska målet, som också delades av den nya turkiska republiken, var att totalt omforma landets socio-ekonomiska struktur och radikalt ersätta det tidigare osmanska mångkulturella samhället med en modern och enhetlig turkisk nationalism.

Liksom i fallet med armenier har den officiella turkiska historiografin byggt upp ett eget narrativ för att ifrågasätta assyriernas krav på erkännande av folkmord. Den officiella turkiska versionen tar fokus på assyriernas och syrianernas väpnade motstånd. Detta motstånd har onekligen ägt rum och assyrierna var tidvis lika hämndlystna som turkarna var aggressiva. Assyrierna levde i en våldsam och orolig landsända.

Initiativet till våldet tycks emellertid ligga helt på den ungturkiska regeringens sida. FN:s egentliga definition av folkmord från 1948 är relativt okänd i Turkiet. Det turkiska narrativet utgår från uppfattningen att staten hade rätt att använda alla medel för att kuva de "revolterande" och därtill kollektivt bestraffa hela gruppen.²⁰ Detta är en klar missuppfattning av vad en stat har rätt att göra mot sina invånare. Att delar av en målgrupp för utrotning försvarar sig med de resurser de har tillgång till sker vid många folkmord. Att dödandet är kollektivt och i stor utsträckning omfattar icke-stridande är ett av folkmordens främsta kännetecken.

20. Salahi Sonyel, *The Assyrians of Turkey: Victims of major power policy* (Ankara 2001); Bülent Özdemir, *Süryanilerin dünü bugünü: I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler* (Ankara 2008).